

MŰELEMZÉS AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA FELSŐ TAGOZATÁBAN

Nem tévedek, ha azt állítom, hogy a magyartanárok körében közhelyként hat a műközpontúság hangoztatása az irodalomtanításban. Irodalomszemléletünk és tanítási módszereink valamikor — egy-másfél évtizeddel ezelőtt — megkövetelték a változás hangoztatását és a járhatóbb utak kijelölését. A szakmai közvélemény elfogadta és magáévá tette az új nézeteket. Segítségükre volt az a számos kütfő, amely sokoldalúan taglalta az általánosítás konkrét megvalósulási lehetőségeit. A szakirodalom néhány olyan munkával is megörvendeztette a tanítás gyakorlatát, amely évtizedekig váratott magára, hogy magyarul is a széles olvasóközönség rendelkezésére álljon, holott hatásukkal jelen voltak az európai irodalomtudományban.

Nem kisebb segítségként könyvelhetjük el a szövegelemzések örvendetesen megnövekedett számát. Tucatnyi kötet áll ma már rendelkezésünkre mintaként, példaként.

Am a tanácsok, példák áradatának az irodalomtanítás gyakorlata szempontjából szépséghibája is van. A szövegelemzések döntő többsége verselemzés. Elvértve találkozzunk novellaelemzéssel, s még kevesebb a drámaelemzési kísérlet.

Általános iskolai olvasókönyveink szemelvényanyagát zömmel éppen a prózai szövegek képezik, tehát az a terület, ahol legkevesebbet meríthet a pedagógus mások tapasztalatából. S a próza sem egyneműen novella: az irodalmi értékű ismeretterjesztő prózától a regényrészletig számos műfaj képviselteti magát tankönyveinkben a képzési és nevelési céloknak megfelelően.

De vajon elegendő-e egy *novellaelemzési modell*? A mikszáthi népies, anekdotázó novelláktól hosszú az út a mai modern magyar novella-irodalomig. A műalkotás megközelítése így nem tűri a sablont. A magyartanárnak esetről esetre önállóan, alkotó módon kell megterveznie az általános elvek konkrét alkalmazását, az irodalomelméleti ismeretek gyakorlati érvényesítésekor a *különös, a sajátos felfedeztetését*.

Ha eddig a műelemzés általános elvei érvényesítését gátló tényezőket vettem számba, egyoldalúan tettem azt, mert nem említettem a képzési feladattal kapcsolatos igényt. A középiskolai tanárnak természetesen kell vennie, hogy tanítványai fejlett olvasási készséggel rendelkeznek, tehát az irodalomtanításban sokkal összetettebb feladatok megoldásán fáradozhat. Erre a szintre azonban el kell juttatnia a tanulót!

Az általános iskolai magyartanárnak egy pillanatra sem szabad megfeledkeznie arról, hogy ezen az iskolafokozaton az *irodalmi nevelés — irodalomolvasás*. Tehát a műelemzéssel párhuzamosan a pedagógusnak tervszerűen, tudatosan fejlesztenie kell a tanulók olvasási készségét is, méghozzá a néma és hangos olvasás formájában arányosan a gyors, értelmes és kifejező olvasási készséget. Szövegfeldolgozásainkat tehát úgy szervezhetjük csak, hogy abból az olvasás mint elem, tevékenység és készségfejlesztési szempont soha nem marad ki. És ekkor még nem is szóltunk a (szóbeli és írásbeli) kifejezőképesség tudatos fejlesztéséről!

Mindezek előrebocsátásával foghatok fő témám kifejtéséhez, a konkrét műelemzéshez. Szándékom egyértelmű: a felső tagozat két jellemző ciklusából választott szemelvényeken modellt állítani a szövegfeldolgozás munkájához.

Világosan tagolhatóan az 5—6. osztályos irodalmi anyag egy összefüggő ciklust képez:

— a zenei anyanyelv szépségének, a nemzeti versritmus, rímképlet felfedeztetése; a népköltészet világirodalommal mérhető értékeinek megbecsültetése;

— a népköltészből merítő népies irodalomszemlélet érvényesülése a szépirodalomban.

Az egymásra épülő szemelvényanyag a módszertani munkában is megköveteli az azonos szempontok alkalmazását, de ugyanakkor az eltérő vonások alkalmazását is. Ezek az egyező és eltérő elemek teszik szükségessé a két különböző szövegelemzési modell bemutatását.

Az 5. osztály jellegzetes szövegtípusa a népmese. Kovács Ágnes megállapítása szerint¹ a magyar mesekincs 50%-át a tündérmesék képezik, s a többi mesetípus a tündérmeséből eredeztethető. Másrészt ez a mese-műfaj a legragyogóbb szerkezetű; nyelvezete az anyanyelv ősforrása. Böven buzog belőle a népi bölcsesség és humor. Fejleszti a tanulók gondolkodását és képzeletét, alkalmat teremt a beszédmegnyilvánulás és íráskészség fejlesztésére. A feldolgozott nyomós érvek voltak, hogy tündérmesét választottam elemzésem tárgyául.

A) TUNDER ILONA ÉS ARGYÉLUS

Ajánlott tanmenetünk szerint ezt a tündérmesét a témakör harmadik szövegeként dolgozzuk fel az 5. osztályban. Így hálás megoldásként kínálkozik a párhuzamos meselemzés.

A mese szókészlete egyetlen olyan kifejezést sem tartalmaz, amely magyarázatra szorulna. Ez a kedvező tény, valamint a párhuzamos elemzés lehetősége feleslegessé teszi a vegyes típusú óra hagyományos szerkezetének követését. A szervezési percek után azonnal kitűzhetjük az óra célját, és „in medias res”, a szöveg bemutató olvasásával kezdhetjük munkánkat. A hagyományos órafelépítéstől való eltérést a szöveg terjedelme is megköveteli: a tanári felolvasás kedvező esetben is legalább 15–16 percet vesz igénybe. Ezzel számolnunk kell, mert magára a feldolgozásra így 25–30 percnél több nem juthat.

Ha a magyartanár szakszerűen felkészült a szövegbemutatóra,² a felolvasás érzelmi hatása nem maradhat el. Ezért a hatásszünet után hagyjuk érvényesülni a tanulók ösztönös érzelemmegnyilvánulását.

Kevésbé összeszokott (vagy agyonfegyelmezett) osztályközösségben irányító kérdéssel indítjuk a beszélgetést:

— Hogyan érvényesül Argyélus királyfi kitartása (ravaszsága, igazságszeretete) a mesében?

A várható válaszok a *cselekménymozzanatok*at érintik, amelyek ismerete, emlékezetben tartása szükséges lesz a mesefunkciók felismertetésekor.

A főhős kitartását azzal érzékelteti a mese, hogy különböző (térbeli és időbeli) akadályokat kell legyőznie. Első hallásra nem várhatunk részletes beszámolót a tanulóktól. Ezért *válogató olvasással* fel-felidézhetjük az egyes szövegrészleteket. A képzési feladat mellett a tanulók felismerik az állandó meseformákat, amelyeket az előző tündérmesékben már tapasztaltak. Pl. „Hol jársz erre, ahol a madár se jár?” „Szerencséd, hogy szépen köszöntöttél!” Az állandóság fogalmát nem tanári magyarázattal érzékeltetjük. A „Pfü, pfü, anyó, emberhús, bűdös!” kifejezés a *Rózsa vitéz* című mesében így jelentkezik: „Cih! Milyen Adám-bűz van itt!” Az egyezésből kiindulva felidézhetjük a kezdő és befejező formulákat, a köszöntéseket, a köszöntések fogadását. Ugyanakkor a csodás lények (állatkirály, óriás), eszközök (síp), csodás, hihetetlen események megjele-

1. Cs. Nagy István: *Gyermek- és ifjúsági irodalom*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

2. Péchy Blanka: *Beszélni nehéz!* Magvető, Budapest, 1976.

nési formáira is felhívjuk a figyelmet. Az előzőleg olvasott mesékből emlékezet szerint idéznek a tanulók, az Argyélus históriáját pedig szöveg-idézetekkel bizonyítják.

A hős ravaszsága kapcsán a veszekedő ördögfiakat említik majd a tanulók. Ugyanez az esemény és szereplők (részletesebb feldolgozásban) jelentkeztek *A borotván táncoló királykisasszony* című mesében is. Említésük feltétlenül felidézi az előzőleg olvasott mesét. Most jó alkalom nyílik, hogy megvilágítsuk a varázseszközök rendeltetését, a térbeli távolságok legyőzését. Argyélus ugyanis „száz és száz esztendeig” ment a sánta farkassal. Felidézhetjük, hogy milyen formulák érzékeltetik a mesékben a „nagyon messze, a világ vége” távolságot. Ilyen távolságból pedig csak a csodabocskor segítségével érhetett vissza!

A mese közérthetőségét nem zavarja sem a szókincs, sem a stílus. A nyelvi egyszerűség lehetővé teszi, hogy a mese hallgatója (olvasója) a fordulatok cselekményre koncentrálhasson. A megállapításhoz jelzős szerkezetek gyűjtésével jutunk. A tanulók a szemléletességnek ezzel az eszközzel csupán Tündér Ilona ábrázolásakor találkoznak.

Vegyük szemügyre ezeket a jelzőket! Cseppet sem költőiek: ezek is a mindennapi szóhasználatból származnak, majd hogy nem megszokottak.

Az aranyalmák azonban nem tűntek el, nem lopták, dézsmálták meg őket, hanem „hült helyét” lelték. A Vénbanya „szemmel tartotta” Argyélust. Ezeket a szólásokat tudatosítjuk, tisztázzuk jelentésüket, funkciójukat. De helyettesíthetjük is őket, és kerestetünk olyan helyeket a mesében, ahol használhatnánk szólásokat. Pl. Argyélus az ördögöket

lővá tette,
falhoz állította,
túljárt az eszükön,
mehettek Kukutyinba zabot hegyezni,
kihúzta alóluk a gyékényt stb.

Célunk az, hogy érzékeltessük a szólások szövegfunkcióját, és használatba vételessük a tanulókkal. Ugyanakkor a szöveghehelyek kikeresése állandó és intenzív olvasási tevékenységre kényszeríti a tanulót erőszakolt utasítás nélkül.

Az órát szóbeli feladattal zárhatjuk. Utasításunk szerint a tanulók otthon szerkesszék meg a mese egy-egy szereplőjének hiányzó szóbeli leírását (állatkirály, királyfi, Vénbanya, Tündér Ilona társnői stb.). Szorgalmi feladatként a tanulók megrajzolhatják a Vénbanyát vagy az ördögöket.

Az ajánlott tanmenet (Oktatás és Nevelés, 22.) két órát irányoz elő a mese feldolgozására. A gyakorló órát szóbeli számonkéréssel kezdjük.

Az ellenőrzés szempontjai:

— A szemléletesebb ábrázolás érdekében alkalmazza-e a tanuló a szóláshasonlatokat?

— Él-e (a meséből hiányzó) jelzős szerkezetekben rejlő lehetőségekkel?

Várható, hogy a tanulók egy része vállalja a szorgalmi feladatot is. Kezünkbe kerül tehát a Vénbanya és az ördögök „portréjának” néhány változata. Érdekes lesz összevetni, hogy a szóbeli leírások miben egyeznek és miben térnek el a grafikai ábrázolástól.

Fogadjuk el, és tekintsük kedvező jelnek, ha megbomlik az osztály „vasfegyelme”. Sajátos, kellemes munkalétkör alakulhat ki, ha a tanár hagyja a tanulókat befeledkezni az alakok kiszínezésébe. Motivál, kedvet teremt az osztályközösségnek a további aktív munkához.

A gyakorlást lemezhallgatással indítjuk. Mesénk megtalálható dramatizált formában a *Többet ésszel mint erővel* című meseelemzen (SLPX 13737). A hangváltozat tömörít, tehát világosabban megkülönböztethető a *funkciók*.

A gyakorlás tárgya ui. a funkciók felismertetése válogató olvasással, továbbá készségfejlesztés.

A mesefunkciókkal az előző mesében ismerkedtek meg a tanulók a szakterminus használata nélkül. A párhuzamos meseelemzés feladata esetünkben az, hogy felismertessük a funkciók jelenlétét minden tün-dermesében.

Az olvasókönyv feladatai szerint megkerestetjük a tanulókkal az egyes funkciókat tartalmazó szövegrészeket, majd ugyanezt tesszük az előző mesékben is. Ne elégedjünk meg azonban csak a részletek egybeve-tésével. Az esemény időbeli meghatározása könyvünk meséiben egysíkú. Házi olvasmányaik és előzetes meseismereteik alapján idézzék a tanulók a kezdőformula fejlettebb, költőibb formáit.

Hosszadalmas lenne az egybevető vizsgálat, ha minden funkcionál messzire kalandoznánk. Csak abban az esetben éljünk e módszerrel, ha meséink részletei szegényebbek az általában használatos megfogalmazásnál.

Házi feladatul párbeszédés formában dolgoztassuk fel a következő részt: „Összehívta a király erre az egész udvarát, s kihirdette, hogyha olyan emberrel találkozik, aki az almákat megőrzi, fele vagyonát neki adja.”

Az órát (az utolsó 5—8 percet) a mese szerepek szerinti olvasásával fejezzük be. Munkánkhoz a lemezhallgatás segítséget nyújtott, és közvetve az írásbeli feladat megoldását is előmozdítja.

B) SZABÓ PAL: FALUSI TÖRTÉNET

A novella feldolgozása előtt közöljük az íróra vonatkozó legszüksé-gesebb életrajzi adatokat, idézzük az olvasókönyvből a gyermek Szabó Pál leírását, majd az *Irók, képek* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1970.) című kötetéből bemutatjuk családjá képét (309. oldal). Már gyermekként megis-merete Biharugra és a magyar falu, a parasztság életét:

„Az Alsósoron laktak, a tréfás kedvű emberek Félgyatvaszár utcának hívták, mert csak egy sor házból állott. A keskeny úton két szekér alig tudott kitérni egymás elől, de azért nagyszerűeket lehetett ott játszani. Például a szekérút sarával. Vastag lepényt gyúrtak belőle, oldalát felhaj-tották, a közepét egy kicsit hüvelykujjukkal benyomták, hogy szinte pa-pírvékony legyen a sár, aztán visszafelé fordítva földhöz csapták; s nagyot durrant a sárcsomó. Akié a legnagyobbat, az volt a legügyesebb. De játék volt ott minden apró fadarab, porceláncserép — minden. S az árok az utca túlsó partján! Benne gyalogbodza, bürök, futótök, komló, bogarak és békák. (Nem volt elég hozzá a gyerekkor, hogy az utcák és árkok minden titkát megfejthessék.) Ha pedig netán esett az eső, a disznóól eresze alá álltak, oda, ahol a gerendákból kiesett egy göcs, s a helyén ferde lyuk maradt a fában. Ráfogták, hogy ez malom, s órákon át marékkal ereget-ték rajta keresztül az eresz alatti port.”

Falusi iskolában tovább gyűrűztethetjük a felolvasást a tanulók ha-sonló emlékeivel. Városhelyen emlékeztetjük őket, hogy az 5. osztályban már olvastunk hasonló történetet Csépe Imre *A sárpuska* című novel-lájában.

Az érzelmi „talajlazítást” szükségtelen szómagyarázatokkal ronta-nunk. A novella szókészlete tartalmaz ugyan nyelvjárási kifejezéseket, de a stíuselemzés majd pontosítja tartalmukat.

A bemutató olvasást feltétlenül a pedagógusnak kell tartania. Ha más szövegek bemutatása előtt kevesebb gondal készül is a felolvasásra, ebben az esetben lelkiismeretes előkészületet kérünk tőle. A szöveg népies zamatait csak a kifejező bemutató olvasás képes visszaadni!

Az osztályközösség kellemes közérzetét még fokozza a hangulatos bemutató olvasás. A népi talalós kérdés, nyelvjárási ízek, vaskosabb kife-jezések tovább gyűrűznek a tanulóknban. A hatásszünet után szinte elkép-zelhetetlen, hogy a tanulókból ki ne buggyanjon a vidámság, a kotnyeles megjegyzés. Kapva kapjunk az alkalmón, és irányító kérdéseinkkel szinte sugalljuk a megnyilatkozási kedvet.

A felizzó beszélgetést észrevétlenül tereljük a szöveg behatóbb tanulmányozására. Vétessük észre az elbeszélés indítását:

„Három évvel ezelőtt történt, október végén...”

Látzólag igen pontos időmeghatározás. Valójában épp olyan időtlen, mint a népmeséké: „Volt egyszer, hol nem volt...”

Most vizsgáljuk meg a befejező mondatot!

Hogy fejeződnek be a népmesék? A tanulókkal felidézttjük az előző osztályban tanult meseformulákat.

Az író nemcsak a népmese stílusából tanult. Más népköltészeti elemeket is beleszótt történetébe:

„... már egy szem mennyi, annyi sem esik le az idén...”

„... ipadnak, napadnak, három papnak, hat kappannak hány körme van?”

„... hogy fittyen a lotty?”

A szöveg tanulmányozás (csendes olvasás) után megbeszéljük, hogy a részletek melyik népköltészeti műfajjal rokoníthatók, illetve melyik műfajhoz tartoznak. Ne mulasszuk el ez alkalommal sem felidézni a tanulókkal azokat a népi szólásokat, szóláshasonlatokat, tréfás találós kérdéseket, amelyeket környezetünkben megismertek.

Rámutatunk, hogy a népköltészeti elemek használata nem üt el a témától, mert a népköltészet termékei abban a közegben keletkeztek, és terjedtek, amelyet az író ábrázol: a népéletben, a paraszti életformában, amelyet olyan jól ismert.

Más elemek is utalnak a falusi, paraszti élet alapos ismeretére. Figyeltessük meg az író szóhasználatát!

A szekér, szekérderek, gezemice, nyerges, rudas, kesely mind a paraszti világ és a földművelés szókincsébe tartozik.

A témával való azonosulás azonban nemcsak a szókészlet jellemző erejében fejeződik ki, hanem a morfológiában is Pl. tengeriszedni, elme-
gyen, tik, „Az úgy vót hajja...” stb.

Szabó Pál a nép életét élte. Vérében volt szóhasználata, beszédfordulatai. Az irodalomban tanító mesterének a népies líra képviselőit, Petőfit és Aranyt vallhatta.

Vessük össze a „Cseppentőné, született Halász Veronika... hites ura, Cseppentő Gergely” szövegrészleteket Petőfi *A helység kalapácsa* című művének megfelelő részeivel!

(... a béke barátja Bagarja; Harangláb, a fondor lelkületű egyházfi stb.)

Az irodalomértő olvasóban már a szövegfordulatok is vidám asszociációkat ébresztenek. A téma pedig — a szomszédok közötti perpatvar — Arany János *A fülemüle* című versét idézi.

Szabó Pál azonban kora és a korabeli parasztság írója volt. Hatott rá mind a népköltészet, mind a XIX. század népies irodalma. Világnézete azonban kora és a magyar társadalom eszméaramlataihoz kötötte. A két háború közti korszak népi írója „az irodalmat szociális küldetésnek tudja, nem elégszik meg esztétikai értékek alkotásával, elkötelezettséget kíván: társadalmi és nemzeti feladatok elvégzését” vállalja műveivel is, társadalmi tevékenységével is.

A műalkotás elemzése vezesse rá a tanulót az író társadalmi elkötelezettsége észrevételére. Az eddigi szövegvizsgálat egészében sugálja a költő egyértelmű népszerűtetését. Kora, a felszabadulás utáni, átalakuló magyar faluja azonban közvetlenül jelen van szövegünkben.

Kerestessük meg a tanulókkal a jelenre vonatkozó szövegrészeket! A szóhasználat utal ezekre az elemekre: tanácsház, tanácselnök, tanács-
tag. Az engedélyhez kötött disznóvágás, zsírbeszolgáltatás pontosan meghatározza a háború utáni nehéz évek időszakát is.

3. Pomogáts Béla: A népi irodalomszemlélet kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1968/2.

A tanári irányító munkának itt kell a legéberebbnek lennie. A szerző ezeket a közigazgatási intézkedéseket tényként kezeli. Egyetlen elítélő szót nem találunk az elbeszélésben a különben kínos és az érintettek részéről elmarasztalt intézkedésről.

A rendőrök zaklatta Cseppentő így méltatlankodik: „Hát olyan ember vagyok én, aki nem tudom a törvényt?” A novella hőseivel Szabó Pál is tudja és magáénak vallja a törvényt: a néphatalom intézkedései szükségszerűek. (Később tapasztalnia kellett, hogy a dogmatikus torzulások milyen hatalmas károkat idéztek elő.)

A tanítási óra zárószakaszában bemutatathatjuk Tornyai János *A juss* című festményét. A kép meséje: egy nincstelen parasztcsalád ádáz küzdelmet vív az anyai örökségért.

Mindenekelőtt felhívjuk a figyelmet a színhelyre, a gerendás parasztszobára, amelyről csak úgy ásít a szegénység. A kép balsarkában az asztalra könyökölve egy megtört öregember látható, körülötte gyászruhás alakok, bizonyára gyerekei és a hozzátartozók. Ebből arra következtethetünk, hogy élete párja, idős felesége hunyt el.

A hozzátartozókon a gyász csak külsőség. Alig földelték el anyjukat, máris megindult a civakodás hagyatékáért.

Mi képezi a hagyatékot?

Pár ruhadarab.

Mégis felizzanak az indulatok, meglepedkeznek anyjukról, apjukról. Mindenki magának akarja megkaparintani azt a pár értéktelen rongyot, amihez — szerintük — jussuk van.

Hívjuk fel a figyelmet a kép alaptónusára: sárgászöld, mint az epe. Belőle csak a fekete és a piros virít ki. Ezek a színek is az indulatok, érzelmek kifejezői lehetnek.

Mi képezte Cseppentőék és Tárnokék ellenségeskedésének tárgyát? A „piros jérce”. Egy értéktelen baromfi háborúságot, perpatvart, áskálódást, izzó gyűlöletet váltott ki a szomszédokból, mint a juss, vagy a fülemüle füttye...

C) ADY ENDRE: A GROFI SZERÚN

E vers elemzésére nem azért esett a választásom, mert járt úton haladhattam volna. Ady Endre költészetéről könyvtárnyi irodalom jelent meg, amit az évforduló még bővített friss adatokkal. A vers feldolgozásához kapcsolódó személyes tapasztalat készíttetett megszólalásra.

A legjobb felkészültségű magyartanárok irodalmi óráin is azt kell tapasztaljunk, hogy nehéz a vers feldolgozása. Munkánkat nem könnyítik az eddig megjelent iskolai verselemzések sem.

Mi képezi a nehézséget?

Mindenekelőtt a vers témája és szókészlete. A költemény 1907-ben jelent meg a Népszavában. A magyar szocialista munkásmozgalomban a szervezkedés, a felfelé ívelés időszaka volt ez a korszak. A megoldatlan földkérdés a „hárommillió koldus országa” számára vitális problémát jelentett. A keletkezés pillanatában tehát a legégetőbb viszonyt taglalta a magyar agrárszocialista mozgalomban: a kizsákmányoló és kizsákmányolt viszonyát. A későbbi években sem veszített időszerűségéből. Talán a földreform éveiben tetőzött, amikor táguló tudóval szavaltuk alkalmi ünnepélyeken, s a falakról a jelszó követelte: „Azé a föld, aki megműveli!”

Akkor mindannyian úgy éreztük, miénk ez a vers, szívünkben szikad minden sora. Ekesebben beszél minden agitátornál. Mozgósító hatására talán készek voltunk a kastélyok és lakóik ellen indulni.

A kastélyok népe azonban nem várta be a zsellérek népét. A nagybirtokot a földmérő lánc feldarabolta, és azoknak juttatta valóban, akik a földet megművelik.

Múltak az évek és évtizedek, és a mai tizenéveseknek a földkérdés nem jelent problémát. Számunkra a háború utáni kor is már történelem. Az, ami nekünk életünk egy része volt.

A téma idegenségétől fakad a szókészlet ismeretlensége. Ha azt akarjuk, hogy a tanulóknak a vers egyáltalán érthető legyen, legalább a következő szavakat kell megmagyaráznunk: gróf, szerű, palánk, asztag, asztagváros, élet, zsellér, lompos, pernye. Képpel, rajzzal, hosszadalmas magyarázatokkal tudjuk csak a szavak jelentéstartalmát megvilágítani. De el kell végeznünk a bemutató olvasás előtt, mert a tanuló különben a szavak elsődleges jelentését sem lesz képes megérteni. Pedig e költeményben az elsődleges jelentés másodrendű.

„A szavak időbeli egymásutánosságában szerveződő szövegnek természetesen közölnie kell valamilyen jelentést, azonban a költő igazi üzenetét, mondanivalóját nem ez tartalmazza... Itt a nyelvi rendszer csak *eszköznyelv* szerepét játssza, s az a funkciója, hogy valamilyen módon önmagára, mint jelre irányítsa az olvasó figyelmét, s arra kényszerítse, hogy a szokásos, egyzmenyes jelentés mellett észrevegye a szövegösszefüggésen belül keletkezett újabb jelentéseket, jelképes értelmezéseket is.”⁴

Nézetem szerint a vers alapjelentését a tanulók a bemutató olvasás alapján is képesek fölfogni. Azonban azt mondtuk, hogy a társadalmi körülmények változása folytán gyengült vagy megszűnt eredeti mozgósító ereje. Ezért a hatásszünet után hagyjuk a tanulók önkéntelen általánosító kedvének utat törni, és csak a durva tévedéseket helyesbítsük.

Elemzésünk fő területét a képrendszer felfedeztetése képezze, azaz az esztétikai értékek feltárása.

A vers ikonikus képpel kezdődik: az uradalmi szerűn tűz üt ki. Az elsődleges szövegjelentést azonban feszültté teszik a hangutánzó igei állítmányok: *reccsen, mordul*. A hőmérséklet változástól a deszkalapok esetleg zizznenének, pattannának. Az érdes r és cs azonban valami durvább beavatkozást sejtet. Mintha valaki kitépte volna a palánk egy-egy deszkáját, hogy behatoljon a szerűbe. A búzaszalma sem lobbán, hanem *mordul*: hirtelen, elemi erővel törnek fel az eget nyaldosó lángok. Valaki gyűjtogatott!

Az éjszaka sötét háttéréből üstökös csóvaként felcsapó lángoszlop ellentéte rendkívül impresszív képet alkot. S a két ellentétet (sötétség — piros láng) a daktilusi sorok támpillérei fogják össze:

*Reccsen a deszka-palánk
Mordul az égre a láng.*

A versszak dalszerű zeneiségét tovább fokozzák a félrímek: *xaxa*.

A 2—3. szakasz a kezdőkép részletezése. Különös, szokatlan jelzős szerkezetek (éjféli hajnal, szörnyű fény, riadt mező, koldus zsellér), fokozások teszik közvetlenné az ábrázolt valóságot. Ugyanakkor felsejlik *a valóság mögötti, az igazi valóság* a szimbólumban (élet) és a metaforában (Az egész táj vad fájdalom).

A 3. szakasz végén megrendülten a látványtól, rezignáltan megjegyzi a költő: „S a gróf mulat valahol.”

Ezt a képet sem tekinthetjük ikonikusnak, inkább szimbólum. Megtestesítője a magyar arisztokráciának — tágabb értelemben az uralkodó osztálynak és életformájának.

A rövid megnyilatkozás után ismét háttérbe vonul a költő. Mondanivalóját a megszemélyesített kalászok hangoztatják.

„Korgó gyomrú magyar paraszt”...

A hangutánzó szó, a ritmikusan jelentkező berregő r-ek, a mély magánhangzók sora fenyegető megszólítást képez. A kétszer megismételt kér-

4. Balogh László: *Mag a hó alatt*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

dés a szenes kalászkok nevében (én, égő élet) felajzott tetemrehívás: a pusztulás közvetlenül nem kellene, hogy a parasztságot sújtsa. Végső soron azonban a kizsákmányoltak nyomorát, megpróbáltatásait fokozza a sajátos magyar osztályhelyzetből adódóan.

A költemény két zárószakasza ismét ikonikus képpé egyszerűsödik. Csupán egy közbevetett mondat utal a költői szubjektumra:

— A gróf tán éppen agarász —

és sejteti a téma és költő viszonyát: a termelőeszközök birtoklásán alapuló életforma egyértelmű elítélését és nyílt együttérzését a kiuzsorázott parasztsággal.

A versforma is a szubjektív magatartás kifejezője. Az egyértelmű képek mozgósító erejűek, nyílt agitációs szándékúak. (Itt utalnunk kell, hogy a Népszava, ahol a vers először megjelent, a Magyar Szociáldemokrata Párt lapja volt. A verset nyilvánvalóan a szerkesztőség a szocialista munkásmozgalom eszméinek hirdetése céljából jelentette meg.)

A tanítási óra befejező részében, amikor összegezzük az elemzés tapasztalatait, a szerkezeti egységeken belül ismételten utalunk az elentétekre. A katarzis levezetéseként hallgassuk meg a verset hanglemezről, avatott előadóművész tolmácsolásában.

Nem javaslom képzőművészeti alkotások reprodukcióinak bemutatását. Félő ugyanis, hogy a más eszközökkel dolgozó művészet nem erősíti, hanem elvonja a tanulók figyelmét a költemény képeitől, és a képek kiváltotta érzelmeket gyengítené. Hagyjuk szóhoz jutni a költeményt!